

מותו של הרב"ט האסטרטגי

יש חוט מקשר בין הטענה שצה"ל מנהל מלחמה לא מוסרית לבין החשש מפני הנזק הרב שיכול לחולל חייל פשוט. מהו החוט הזה וכיצד ניתן גם להפחית את הטענות נגד צה"ל וגם למנוע את נזקי הרב"ט האסטרטגי

חייל מול מפגין בבילעין | סביר להניח שרוב הלוחמים יסברו שמקום שבו יורים עליך, ואתה לא יודע אם מותר לך לחסל את האויב בטרם יחסל אותך, הוא יותר גיהנום ממקום הרווי בוודאות מוחלטת

מבוא: בין חוקים כתובים לחוקים לא כתובים

במאה ה־7 לפני הספירה קם באתונה מחוקק בשם דרקון, ועל שמו נקראים עד היום חוקים חמורים במיוחד בשם "חוקים דרקוניים". והוא עוד היה שיפור.

לפני דרקון היו החוקים בלתי כתובים. ידיעת החוק הייתה בעיקר נחלתו של המעמד העליון האתונאי, ובמיוחד של מי שהיה מקורב לשופטים. המעמד הנמוך, לעומת זאת, דרש חוקים כתובים, כדי שיהיה לפחות ברור מהו החוק, ושלא מדובר בקביעה שרירותית שהשופט ממציא באותו הרגע ממש.

הסיפור העתיק הזה מאתונה מהדהד בעולם מאז ועד היום במאבק חוזר ונשנה בין מי שיש להם אינטרס שהחוק יהיה ברור, לבין מי שיש להם אינטרס שהחוק יהיה לא ברור או לא קיים. בארצנו אפשר לראות דוגמאות שלו בוויכוח סביב "הפרשנות התכליתית" שנותנת בידי השופט כוח לפרש את החוק או את החוזה לאו דווקא כלשונו, אלא בהתאם למה שבעיני השופט הוא רוח החוק. תומכי הגישה הזאת רואים בה את הדרך הנכונה להשיג צדק, ואילו מתנגדיה רואים בה העברת כוח מהמחוקק אל השופט והפיכת החוק לכלי להשגת המטרה שהשופט מעוניין בה.¹

בין משפט לחוסר

גם זה"ל מוצא את עצמו שלא בטובתו בתוך הוויכוח הזה, ולפעמים לא ברור אם הוא יודע שהוא נמצא בו. תלונות על משפטיזציה יתר של זה"ל קיימות זה דור לכל הפחות,² ובצבאות אחרים הרבה יותר מכך. כך, למשל, התלונן בריגדייר פרנק קיטסון, שפיקד על כוחות בריטיים

בקניה בזמן מרד המאור־מאו בשנות ה־50 של המאה הקודמת, כי כוחות הביטחון הבריטיים נלחמו "כשירים האחת קשורה בחוזה מאחורי גבם בחוט של קשיים משפטיים",³ ואפילו בהודו נשמעה תלונה דומה באותו הזמן.⁴

הוויכוח בדרך כלל מתמקד בשאלה האם הייעוץ המשפטי בזה"ל ומעורבות מערכת המשפט במתרחש מוגזמת או שמא מוצדקת ואף רצויה. ברור כי עליית כוחה של מחלקת הדין הבין־לאומי בזה"ל והופעתם התכופה של יועצים משפטיים במוקדי קבלת ההחלטות מעידה כי בזה"ל סבורים כי מדובר בתהליך בלתי נמנע.

אולם לפעמים הבעיה אינה משפטיזציה יתר אלא דווקא משפטיזציה־חסר. לא הרצון להפוך כל דבר לעניין שיכול להיות נידון בבית משפט, אלא הרצון לנתח את פעילותו של זה"ל לפי קריטריונים גמישים ואולי אף היעדר קריטריונים בכלל. אם לשאול ניסוח מביקורת נגד גישת הפרשנות

התכליתית בדיני חוזים, הרי שמדובר בניסיון לשפוט פעולות צבאיות "במגמה ברורה של מעבר מתפיסה שלפיה הצדדים... רצונם וכוונותיהם הם אלו המוצבים במרכזו של תהליך הפרשנות לתפיסה שלפיה במרכזו תהליך הפרשנות מוצב שיקול דעתו הרחב של השופט־הפרשן על אודות תוכן ההסדר שראוי להיות בחוזה מן הסוג שנידון בפניו".⁵

דוגמה אחת שניתן להביא לנושא היא הדו"ח של "שוברים שתיקה" על מבצע "צוק איתן".

בעוד שביקורת על מבצעים קודמים של זה"ל בעזה, כמו דו"ח גולדסטון, השתדלה לנמק בכלים משפטיים את טענתה כי זה"ל ביצע פשעי מלחמה,⁶ עיון בדו"ח של "שוברים שתיקה" וראיון שנתנו ראשיה לעיתונות הישראלית מראה כי ביקורתם אינה על פשעי מלחמה, כי אם על קריטריון מעומעם הרבה יותר, שניתן להקבילו לעיקום האף של ג'נטלמן בריטי בסדרות טלוויזיה ישנות: "It's not done!" ("זה מעשה שלא ייעשה"), ולעיתים אפילו סתם "לא הרגשתי טוב עם זה". כך, למשל, בכתבה "זה"ל איננו עומד בקוד האתי של עצמו" טענה דנה גולן, לשעבר קצינת חינוך והמנכ"לית הקודמת של "שוברים שתיקה", כי זה"ל מזלזל בחיי אזרחים עזתיים, אך נמנעה מלהשתמש במילים "פשעי מלחמה". בנאום בפני ועדה של האיחוד האירופי הצהירה כי ב"צוק איתן" זה"ל "זרק מהחלון את הקוד האתי שלו בלי ליידע את החברה הישראלית".⁷

בין אם הקורא יסכים עם טענתה ובין אם יתנגד לה, זו אינה שאלה משפטית. "רוח זה"ל" אינו מסמך משפטי מחייב, וחוקי המלחמה, כמו גם זה"ל עצמו, היו קיימים הרבה בטרם יצא לאוויר העולם. הטענות של גולן הן ערכיות, לא משפטיות, הגם שמותר לתמוה עד כמה באמת מוטred האיחוד האירופי מהשאלה האם מקפיד זה"ל על קוד אתי שניסחה ועדה.

נציג אחר של "שוברים שתיקה", מנהל המחלקה הציבורית אחיה ש"ץ, נשאל בנוגע ל"פשעי מלחמה" וענה: "אני לא עוסק בפשעי מלחמה. אני בא לספר מה החיילים עשו ואיך הם חשו. יש עדויות של חיילים שמציירות תמונה עגומה. לפי העדויות, אמרו לחיילים שכל מי שיראו בשטח לא יהיו אזרחים, אמרו להם לירות על כל בית בלי אבחנה כמעט. אנחנו רוצים לבחון האם חצינו קווים אדומים".⁸

אם כן, הקווים האדומים אינם סעיפי החוק הבין־לאומי, המגדירים פשעי מלחמה, אלא "התמונה העגומה", שכן ש"ץ אינו טורח לשאול האם באמת לא היו שם אזרחים או על מה התבססו הוראות הפתיחה באש - שאלות שהן קריטיות מהבחנה המשפטית. המעיין בדו"ח של "שוברים שתיקה" על עזה ימצא שם עדויות מסוגים שונים, ובהן עדויות קשות - אך ללא פרטים מדויקים, בדרך כלל ללא הקשר וללא ידע נרחב על המצב ששרר בעת שאירעו ההתרחשויות

רס"ן מיכאל סנג | מיכאל סנג: "המושג 'הרב' האסטרטגי הוא שעטנז שנוצר בשיח הצבאי בדרג הבכיר. יש לשים לב שהמושג הזה אינו מייצג דבר לדרג הטקטי, אולם מייצג המון לדרגים הבכירים"

ד"ר יגיל הנקין
מדריך אקדמי במכללה לפיקוד ולמטה וחבר
המרכז ללימודים צבאיים של המכללה

אתיקה צבאית? יהודית?

הגישה המתעלמת מהחוק הבין-לאומי, ממעשי צבאות אחרים, מאמנות וממנהגים מקובלים ומעדיפה במקומם שיפוט מוסרי על בסיס הרגשה קיימת גם בתוך צה"ל. דוגמה לכך אפשר למצוא בביקורת הקשה שמתח סא"ל סמואל בומנדיל מחיל החינוך על הספר "אתיקה צבאית יהודית". עיקר ביקורתו של בומנדיל היא נגד טענתם של מחברי הספר כי אזרחי אויב הם "אויב" בעצמם ולא רק "אזרחי מדינת אויב". בומנדיל טוען כי הקביעה שאזרחים הם אויב משמעה מתן יד חופשית לפגוע בהם. בכך הוא מתעלם מהכתוב באמנת ז'נווה הרביעית, ולפיה אסור לפגוע גם בלוחמים פצועים ובחיילים שהניחו את נשקם, כלומר גם באויב מוחלט לפי כל המובנים, אלא שאין לו כבר יכולת לסכן את הצד שמולו; קל וחומר שאזרחי אויב אינם יעד לפגיעה חופשית.

את כל ההסתעפויות של המחברים דוחה בומנדיל בנימוק שהן "עמומות"¹⁴ וטוען שהן "נותרות בבחינת עלה תאנה שאינו מצליח לחפות על התמונה הכוללת, כפי שבאה לידי ביטוי בטענות שהן הרבה יותר חד-משמעיות, כמו: 'אין היתר לפגוע בבילתי מעורבים באופן מכוון, אולם פגיעת לוואי, אגב ניסיון לפגוע בלוחמים, מותרת'" וממשיך וטוען כי ההיתר הזה "מתעלם מהסייגים הנדרשים לפגיעות לוואי כאלה על פי כל מערכת עקרונות מקובלת של מוסר בלחימה"¹⁵. ומהם אותם הסייגים? בומנדיל איננו מפרש, אולם מי שיטרח ויקרא את החוברת הוותיקה של הפרקליטות הצבאית "דיני הלוחמה בשדה הקרב", ילמד כי הסייגים החוקיים הם "שההתקפה תכוון נגד מטרה צבאית ספציפית" (תנאי הזהה לקביעתם של המחברים), "שההתקפה תנוהל באמצעות אמל"ח הניתן לכיוון למטרה צבאית" (אפשר, בדוחק, לטעון שהדבר אינו כלול בהגדרתם) ולבסוף, "שההתקפה לא תפעיל אמצעים שהשפעותיהם אינן ניתנות לשליטה"¹⁶ - תנאי שהוא אפילו מתון יותר מקביעתם של המחברים כי "פעולות של הרג מיותר אסורות באיסור חמור".

במילים אחרות, ביקורתו של בומנדיל אינה אלא כי הגדרתם של המחברים דומה מאוד למקובל בדיני המלחמה ולכן פסולה. מדובר היה בכשל לוגי אילולא היה מתברר כי בומנדיל פוסל את הספר לא

המתוארות בעדויות. למשל, ישנה עדות על נשים שנורו בסמוך לכוחות צה"ל, והתברר כי לא היו חמושות (אך לא מצוין בדו"ח כי אפשר שהן אספו מידע בעבור אנשי החמאס)⁹ כמו כן ישנה בדו"ח עדות שלפיה "דיברו" (כך במפורש!) החיילים לאחר מעשה על כך שהנוק הנרחב בעזה וההרוגים העזתים הרבים בלחימה הם הישג של צה"ל. אולם בעדות הזאת אין שום התייחסות לשאלה האם לישראל באמת הייתה מדיניות רשמית שלפיה יש לזרוע בעזה הרג והרס מיותרים.¹⁰ בדו"ח ניתן למצוא אפילו את העדות שלא תיאמן הבאה:
"כשיצאנו משם, כבר הכול היה ארגז חול. כל בית שאנחנו עזבנו, ועברנו שלושה-ארבעה בתים, בא D9 (בולדוזר משוריין) ושיטח אותו".

מהעדות הזאת ניתן ללמוד שום דבר בריבוע על הצורך המבצעי במעשה, על הסיבות לו ועל הלגיטימיות שלו מבחינת החוק הבין-לאומי.¹¹ אלא שהחוק הבין-לאומי או פשעי מלחמה אינם נושא הביקורת. הנושא הוא ערכים.

בעקבות שאלות שנשאלו הודו המנכ"לית והדובר של "שוברים שתיקה" כי הדו"חות של ארגונם הובילו עד היום ל"אפס הרשעות" גם בארץ וגם בחו"ל, וכי שום דבר בהוראות הפתיחה באש או בעקרונות הלחימה בצה"ל לא שונה בעקבות הדו"ח. הסיבה: "זהו לא מסמך משפטי אלא עדויות" שנועדו להציג "כתב האשמה... כלפי המדיניות של צה"ל".

לשאלה: "אילו הוראות שניתנו בלחימה סותרות את הדין הבין-לאומי או את עקרונות הלחימה המקובלים?" הם ענו באופן כוללני כי "הגבולות היטשטשו" וכי "ישנה התורה שבכתב וישנה התורה שבעל פה". הם הודו כי למעשה אין הם משווים את פעולות צה"ל לפעולות של צבאות אחרים, כי "אני לא משפטן, ואני לא מדבר על בעיה משפטית, אלא על בעיה מוסרית" וכי "אנחנו משווים את הדברים לעצמנו. אני לא חושבת שעם ישראל צריך לקבוע את ערכיו לפי הגויים. אותי לא לימדו שצריך להסתכל איך כולם מתנהגים ולפי זה לקבוע את אמות המידה המוסריות שלנו. לגיטימי לבחור את אמות המוסר לפי הדין הבין-לאומי, אבל לי יש דרך אחרת... בעולם הערכים שעליו אני גדלתי זה מרגיש רע מאוד. חיילים עוזבים בית, ומיד אחר כך מגיע דחפור ומשטח אותו. למה?"¹²

מהדברים האלה עולה בבירור שלדעת אנשי "שוברים שתיקה" השאלה האם צה"ל שמר על חוקי הלחימה ועל הדין הבין-לאומי היא חסרת חשיבות. הביקורת שלהם אינה משפטית אלא ערכית. מהסיבה הזאת כל ההוכחות המשפטיות בעולם אינן רלוונטיות, כמובן, כדי לענות לה. אין איסור על ביקורת מוסרית, ורצוי מאוד לא לשפוט את עצמנו רק בכלים משפטיים. אך כשהאור"ם וגופים נוספים מסתמכים על האשמות כאלה כדי לטעון שישראל ביצעה פשעי מלחמה,¹³ יש לצה"ל בעיה, שכלים משפטיים כנראה לא יסייעו בפתרונה.

המלחמה, אמו כבר קלאוזביץ, היא ממלכת האי-ודאות, וכל מפקד מנסה לפעול בתוך האי-ודאות הזאת. אולם מעטים מאוד מהמפקדים ינסו לקחת את מעט הודאות שיש ולשלול אותה מחייליהם

בשל הטפה לפשעי מלחמה או לפעולות בלתי חוקיות, אלא בשמה של מערכת ערכים מוסרית שאינה קשורה לדיני המלחמה ואינה מתחשבת בהם.

וכך קובע בומנדיל, ובשל חשיבות הנושא אביא את הציטוט באריכות: "לתחתיתו של המדרון המוסרי החלקלק מגיע המחבר בפסקה הבאה המופיעה בעמוד 191 [בספר אתיקה צבאית יהודית] בהמשך לדיון בתפיסה 'המקדשת את זכויות הפרט ורואה בהן את חזות הכול'. וכך כותב שם המחבר: 'מובן מאליי שתפיסה זו קשה מאוד ליישום כאשר האויב אינו מבדיל בין אזרח לחייל, שכן האויב יכול לשים בכל טנק ונגמ"ש ילד תמים, שאינו מהווה איום בעצמו, ולכן, לכאורה, אסור לפגוע בו. בדרך זו יעניק הילד חסינות לכל הלוחמים שלצידו. מצב אבסורדי שכזה אינו עולה על הדעת, וברור שמותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר פגיעה בילד שלצידם".

מקשה בומנדיל:

"ברור למי בדיוק? או במילים אחרות: זה בדיוק השלב שבו ב'דיעות ספרים' אמורים היו לדחות את כתב היד של הספר או לשלוח אותו לתיקון יסודי. נתעלם לרגע מהדיון האם המשל שהביא המחבר הוא אכן מתאים למצב שבו ארגון טרור פועל בחסות אוכלוסייה אזרחית. נניח שהמשל קביל וננסה להמשיך את הניסוי המחשבתי הזה: מחר בבוקר יקום לנו אויב טרור משוריין, שבכל טנק, בסל הצריח, יניח תינוק. האומנם 'ברור שמותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר פגיעה בילד שלצידם'? אני רוצה להציע, בזהירות, את התשובה הבאה: לא. חד-משמעית לא. מדוע? מפני שזה יהיה לא מוסרי. והשפל המוסרי שאלי מידרדרים אויבך אינו יכול להכתיב את הרף המוסרי שלך עצמך.

"מחר בבוקר ניתן להמשיך ולהציב תינוקות תיאורטיים בכל מיני מקומות: ברכבו האישי של נסראללה,¹⁷ במטוסים הנושאים חימוש לא קונוונציונלי וכו'. מהכרותנו את החמאס, למשל - וראינו לכך כמה עדויות במהלך מבצע 'צוק איתן' - הוא נוהג לפתוח גני ילדים מעל מחסני תחמושת, ולהפך: לבנות מחסני תחמושת מתחת לגני ילדים. מאגרי רקטות ופירי מנהרות נמצאו גם בסמיכות מבעיתה לבתי ספר של אוניברסיטת, לבתי חולים וכיו"ב. במהלך הלחימה נצפו כמה מקרים שבהם מנע החמאס באופן פעיל את פינויה של האוכלוסייה האזרחית ממרחבי הלחימה - בין אם באופן נקודתי ובין אם בהיקפים רחבים יותר, עד כדי שכונות שלמות. מה היינו אמורים לעשות בנוגע למקומות האלה? לפוצץ את כולם על יושביהם ללא התראה? להסתפק בכרוזים בלבד?¹⁸

אלא שהקביעה המזעזעת כל כך את סא"ל בומנדיל מופיעה בצורה מפורשת בדיני המלחמה. כך כתוב באמנת ז'נווה הרביעית: "מציאותו של מוגן [כלומר, לא לוחם] לא תשמש עילה לחיסון נקודות או שטחים מסוימים בפני פעולות צבאיות".¹⁹

גם בחוברת "דיני הלוחמה בשדה הקרב" - חוברת רשמית של צה"ל - ישנה התייחסות לקביעה הזאת:

"לא ניתן לצפות מכוח צבאי שינצור את אישו לגמרי בכל מצב שבו פתיחה באש יכולה לסכן אזרחים, שהרי אז ההגנה הטובה ביותר הייתה פשוט להקיף מטרות צבאיות באזרחים".²⁰ הקביעה הזאת זהה מכל בחינה למה שבומנדיל מגדיר "תחתיתו של מדרון מוסרי חלקלק".

אפשר היה לפטור את הביקורת בטענה שמדובר בדוגמה לאי-היכרות עם חוקי המלחמה, הגם שאפשר וצריך לצפות שקצין בצה"ל יכיר אותם. אולם בהמשך מתברר כי מה שבומנדיל באמת יוצא נגדו הוא עצם קיומם של כללים. לטענתו, אין כלל המתיר או אוסר בצורה גורפת, שכן:

"האחד [כלל שמתיר] הוא מתכון לאובדן כל בלם מוסרי, והאחר [כלל שאוסר] הוא מתכון לכניעה לטרור. הראו לי מקום נטול ספקות, נטול סייגים, רווי בוודאות מוחלטת - ואראה לכם גיהנום מהו".²¹ יש לציין כי באופן אירוני, אם נשפוט את מאמרו של בומנדיל בהתאם לקריטריון שלו עצמו, ייצא שטענתו כי מפקדי צה"ל "ימשיכו לעשות מה שמפקדים עשו מאז ומעולם: לקבל החלטות", אינה אלא קביעה "עמומה" ר"עלה תאנה", שמטרתן להסתיר את הקביעה "החד-משמעית", שלפיה אסור לפגוע באויב, אם הוא מחזיק במחסה אנושי. המלחמה, אמר כבר קלאוזביץ, היא ממלכת האירודאות, וכל מפקד מנסה לפעול בתוך האירודאות הזאת. אולם מעטים מאוד מהמפקדים ינסו לקחת את מעט הוודאות שיש ולשלול אותה מחייליהם. למעשה, סביר להניח שרוב הלוחמים יסברו שמקום שבו יורים עליך, ואתה לא יודע אם מותר לך לחסל את האויב בטרם יחסל אותך, הוא יותר גיהנום ממקום הרווי בוודאות מוחלטת.

ואכן חוקי המלחמה דווקא מנסים לספק איזושהי ודאות או לפחות מסגרת התייחסות ידועה מראש.

החוק הבין-לאומי, מתברר, שואל ברצינות את אותן השאלות שבעיני בומנדיל הן אבסורד:

"כיצד יש לנהוג כאשר... המטרות הצבאיות שלו [של כוח צבאי] מעורבות בתוך מטרות אזרחיות, למשל כוח צבאי הנמצא בתוך כפר או חוליית חיילים הנמלטת לתוך מבנה אזרחי? האם על מנת להגן על חיי חייליך אתה רשאי להפגז את הכפר כולו? להפציץ את הבניין ולהחרבו על יושביו, חיילים ואזרחים?"²²

בניגוד לבומנדיל, שקובע קטגורית כי תשובה הכוללת פגיעה במגינים אזרחיים היא "חד-משמעית" לא מוסרית ואסורה -

מתברר ש"פעמים רבות התשובה היא תלויה נסיבות. לא דומה מצב של רדיפה של כוח גדול אחרי חוליית אויב קטנה המכותרת מכל העברים למצב של יחידה במצוקה המותקפת באש מתוך מטרה אזרחית".²³

ברור לכל בר דעת כי ההיתר לפגוע באויב המשתמש במגן אנושי אינו בבחינת חובה לפגוע בו, ומפקדים ימשיכו (כמה מפתיע!) להפעיל שיקול דעת האם מצב מסוים מצדיק פגיעה או לא

חוקי המלחמה מנסים לסייע בנתינת כלים לקבלת החלטה ולא עוסקים רק בגינוי מוסרי:

"על מנת להקל על מציאת התשובה הנכונה נקבעו בדיני המלחמה מספר כללים לניהול הלוחמה בשטח או במטרה שבה ישנם גם אזרחים:

1. "יש לנסות ולהרחיק את האוכלוסייה האזרחית ממטרות צבאיות... אלא אם צרכים צבאיים חמורים מונעים זאת (התקפה מיידיה, הפתעה)..."
 2. "יש לתכנן את אמצעי ההתקפה בצורה אשר תמונע, או לפחות תצמצם, את הפגיעה באוכלוסייה האזרחית,
 3. "וגם כאשר אין אפשרות לבודד את האזרחים מתוך ההתקפה ואין ברירה אלא לתקוף, אין הדבר מהווה אור ירוק לגרום לפגיעה באזרחים ללא הגבלה... אשר אינה פרופורציונלית לרווח הצבאי הצפוי..."
- "היעד של תפיסת אותה חוליית אויב..."**

איננו פרופורציונלי להריסת הכפר על כל יושביו... לעומת זאת, דיני המלחמה היו מקבלים תגובה באש, גם כלפי מטרה אזרחית, כאשר נורית ממנה אש, או כאשר הקרב משתולל בשולי שטח אזרחי".²⁴

התפיסה שמייצג בומנדיל דומה אפוא מאוד לתפיסה של "שוברים שתיקה", ולפיה העיקרון המוסרי הוא ברור, אבל אין כללי אסור ומותר (המפקדים יצטרכו "להתמודד עם העמימות הזאת ועם האתגרים והדילמות היומיומיים הנגזרים ממנה. במילים אחרות... לקבל החלטות").²⁵ החוקים, לפי בומנדיל, הם למעשה לא רלוונטיים, והשיפוט נגזר לאחר מעשה מתוצאות הפעולה. גישתו זו באה לידי ביטוי גם בטענתו שהוצאת "ידיעות אחרונות" הייתה צריכה לדחות את הספר בשל האמירה כי אם האויב משתמש בילד כבמחסה, "ברור שמוותר יהיה לפגוע בלוחמים גם במחיר פגיעה בילד שלצידם".²⁶

כאשר בומנדיל קובע כי "חד־משמעית" אסור לפגוע באויב המשתמש במגן אנושי, הוא קובע, למעשה - בניגוד לאמנת ז'נווה הרביעית ולכללים המקובלים בארץ ובעולם - שהאויב נהנה מחסינות ככל שיעליו להסתיר את עצמו בקרב אזרחים. הקביעה הזאת משמעותה כי צה"ל, שלעיתים תוקף מטרת אויב המוסתרת בשטח אזרחי, נוקט בכך בהכרח פעולות לא מוסריות. מהדברים האלה משתמע כי לדעת בומנדיל, ועדת גולדסטון אפילו נקטה סלחנות כלפי צה"ל. אחרת, למה טרחה להתפלפל ולטעון כי לא נמצאו ראיות לכך שחמאס השתמש במגינים אנושיים?²⁷ די שהייתה טוענת כי גם אם השתמש, אין זה מוסרי לתקוף. והחמור מכול, בעיניי: הקביעה הזאת משמעה כי אסור לפגוע בחמושים המסתתרים בקרב אזרחי האויב כדי למנוע פגיעה באזרחי ישראל; כלומר, דמם של אלה האחרונים חשוב פחות, שכן אין שום הצדקה להגן עליהם מול אויב המשתמש במגינים אנושיים.²⁸

לעומת זאת ישנה תפיסה מנוגדת המייחסת חשיבות לדיני המלחמה ורואה בהם כלים להנחות התנהגות במצב שבו העיקרון המוסרי אינו

הכתב הצבאי אור הלר | חייל זוסר בדרגת רב־טוראי יכול בהתנהגות שגויה לגרום לאירוע שישפיע על המדינה כולה"

ברור. דיני המלחמה כוללים קריטריונים שאפשר לדעת אותם מראש ולפעול לפיהם.²⁹

קל לראות את הזהות בין התפיסה של בומנדיל לבין הטיעונים של "שוברים שתיקה": העובדה כי מה שחוקי אינו בהכרח מוסרי עוברת קפיצה - המתעלמת מהשאלה האם משהו חוקי, נהוג, מקובל או אפילו הכרחי - לעבר שיפוט המבוסס על אין קריטריונים ועל תחושות בנוגע לקוד האתי. זוהי, כמובן, גישה בעייתית מאוד: אם אין הגדרה מוסכמת, וחוקי המלחמה אינם רלוונטיים, ההחלטה מה מוסרי תהיה שרירותית לחלוטין, ובהיעדר חוק וכללים, גם לא יהיה טיעון נגד מי שניקוט פעולה "לא מוסרית", שכן הוא יטען: "מבחינתי זה מוסרי", ואין כל סיבה להניח שמשום מה המוסר של אדם פלוני קביל יותר מהמוסר של אדם אלמוני, ברגע שהוצאו המוסכמות והחוקים מהמשחק.

ברור לכל בר דעת כי ההיתר לפגוע באויב המשתמש במגן אנושי אינו בבחינת חובה לפגוע בו, ומפקדים ימשיכו (כמה מפתיע!) להפעיל שיקול דעת האם מצב מסוים מצדיק פגיעה או לא. אבל מפקד שאינו יודע את החוק, אינו יודע את גבולות המותר והאסור, אין לו אלא להפעיל את הגיונו בלא קו מנחה כלשהו ובלא שיהיה קו מנחה שיאפשר לשפוט החלטה כזאת. כשם שאם אין תורת לחימה, מפקד אינו יכול לפעול בניגוד לתורה, כך גם אם אין כללים, ואין חוק, אין גם אפשרות לפעול בניגוד לחוק. כך, למשל, הגנרל הרוסי יירמולוב טען במאה ה־19, בבואו להצדיק את מדיניותו בקווקז, שכללה הרג אזרחים בהיקף נרחב:

"מתוך אנושיות טהורה אני מחמיר ללא רחם. הוצאה אחת להורג מצילה מאות רוסים מהשמדה ואלפי מוסלמים מבגידה".³⁰

גישה כזאת לפעמים גם משמשת כדי להתחמק מפיקוד ומהכרעות חד־משמעיות. כך, למשל, לפני כמה שנים אחד ממכריי, חייל חי"ר, יצא עם יחידתו לקו בחברון. בתדריכים לפני העלייה לקו דיברו המפקדים בגזרה רבות על "ערכי צה"ל" שצריכים להנחות את החייל, אולם בקשתו לקבל הסברים פרקטיים, כלומר מה מותר ומה אסור במצבים מסוימים, הובילה (מלבד חזרה על הקביעה ש"ערכי צה"ל" צריכים להנחות אותו) רק לתוצאה מוגדרת אחת: מפקדיו החליטו לחזור בהם ולא לשלוח אותו לקורס קצינים.

מיהו הרב"ט האסטרטגי?

עלייתה של התפיסה המאפשרת לדעת רק לאחר מעשה אם מעשיו של האדם ראויים לגינוי או לא, והשופטת את המעשים לפי תוצאותיהם - או לפי הפרשנות שהאדם נותן לתוצאותיהם, או אפילו לפי השאלה האם הוא מרוצה מהמצב הפוליטי - משקפת את היעדר התכלית של הגישה הרווחת כלפי חיילים וכלפי מעשיהם - גישה הנקראת בטעות "הרב"ט האסטרטגי".

יכולים לעשות זאת. מכל מקום, ברור שבעימות שאינו מלחמה בין צבאות כמעט תמיד נעשה מאמץ להדק את הפיקוח על החיילים כדי למנוע תקלות.

והמאמץ הזה תמיד, אבל תמיד, יישל. יש לכך כמה סיבות: ראשית, גם אם אמצעי השליטה משתכללים מאוד, אין כל דרך לשלוט בכל אדם בודד, במיוחד אם הוא עייף, רעב, עצבני או כל הדברים האלה ביחד. תמיד יהיה מישהו שיאבד את עשתונותו. בניגוד לתפיסה המקובלת, התופעה קיימת גם במלחמות "רגילות": את תוצאותיה של מלחמת ששת הימים בזירה הירדנית קבע במידה רבה אותו קצין ירדני שהחליט לתפוס את מפקדת האו"ם בארמון הנציב ביומה הראשון של הלחימה, וכך יצר תגובת שרשרת שבסופה שוחררה ירושלים, אף שזו כלל לא הייתה כוונתה של ישראל כשפרצה מלחמת ששת הימים.

תמיד יהיה מישהו שלא יעשה את הצפוי ממנו; ותמיד יהיה מישהו שיעשה טעויות. בשום תחום לא הצליחו עד היום לבטל טעויות, לא כל שכן בתחום מורכב כמו לחימה: משהו לא צפוי יקרה. השאלה החשובה ביותר אינה מה עשה רב"ט ישראלי, אלא כיצד הגיבו המפקדים, הדרג הפוליטי והציבור.

שנית, גנרלים אינם רב"מ-ים, הגם שכבר נראו בתולדות צה"ל מפקדי אוגדות המנהלים מרחוק מארבים שהסתכבו ומדלגים על כל הרמות בינם לבין הסמל. בזמנו אמר באירוניה גנרל בריטי במלאיה בזמן מלחמת הגרילה נגד הקומוניסטים שם, כי למפקד אוגדה אין מה לעשות בלחימה למעט להבטיח כי כל חייליו יקבלו תה חם. אמירתו באה להדגיש את תפקידם של החיילים ברמות הנמוכות לא לדרוש בקרה מקרוב עליהם. גנרל שיבלה את זמנו בבקרה מועד לא לראות את היער מרוב עצים. מפקדים בכירים צריכים לעצב אסטרטגיה צבאית ולנסות לדאוג שהמערכת בפיקודם תפעל בצורה היעילה ביותר. אם הם כל הזמן מתעסקים בכיבוי שריפות ובהשגחה על כל הרב"טים האסטרטגיים, הם הופכים לגנרלים טכנו־טקטיים. ואז מתי יהיה להם זמן להיות אסטרטגים בעצמם?

שלישית, יכולת ההשפעה היא תמיד מוגבלת, ולעיתים לא קיימת. הדבר הזה עולה בבירור מהאירוע שהוא תקרית "הרב"ט האסטרטגי" מספר אחת מאז תחילת האינתיפאדה השנייה - תקרית מוחמד א' דורה, שנטען כי נהרג ב־30 בספטמבר 2000 מירי של חיילי צה"ל והפך לסמל. כך, למשל, טענה ועדת בדיקה מ־2013:

"לדיווח [על התקרית] הייתה השפעה מיידית שהזיקה למעמדה הבין־לאומי של ישראל וליבתה את להבות הטרור והשנאה... הסיפור, כפי שהשתמע מהדיווח, היה השראה למחבלים רבים ותורם

את המונח טבע גנרל הנחתים צ'רלס קרולאק במאמר שכתב ב־1999, ושבסו הסביר כי למעשיהם של חיילים פשוטים במצב שאינו מלחמה קונוונציונלית, כמו הגשת סיוע הומניטרי או השכנת שלום, יש לעיתים השלכות מרחיקות לכת.³¹ כדרכם של מונחים אמריקניים רבים, כשהגיע המונח הזה לארץ, הוא איבד ממשמעותו המקורית וקנה לעצמו משמעות חדשה. עמד על כך הפסיכולוג הצבאי רס"ן מיכאל סנג:

"המושג 'הרב"ט האסטרטגי' הוא שעטנז שנוצר בשיח הצבאי בדרג הבכיר. יש לשים לב שהמושג הזה אינו מייצג דבר לדרג הטקטי, אולם מייצג המון לדרגים הבכירים".³²

לאמיתו של דבר, כפי שיבואר בהמשך, אצל קרולאק המושג מייצג בהחלט משמעות לדרג הטקטי, ולמעשה כמעט רק לו. אולם כפי שאיבחנו סנג, משמעותו הישראלית הייתה אחרת:

"המושג 'הרב"ט האסטרטגי' ממחיש את חוסר האונים שחשות הרמות הבכירות בצבא אל מול המצב שבו מעשיהם של מפקדים זוטרים משפיעים על התמונה התקשורתית של יום המחרת. משמעות המושג אינה שהרב"ט אכן יפעיל שיקולים אסטרטגיים בפעילותו, אלא שפעילותו היא בעלת משמעות אסטרטגית מיידית. הרמה הטקטית לעולם לא תוכל להכיל את השיקולים האסטרטגיים במהלך פעילותה, משום שאדם אינו יכול להכיל שיקולים אסטרטגיים וטקטיים בעת ובעונה אחת ובמקביל גם לבצע לחימה עתירת מאמץ ולחץ... ייתכן שהקושי של הרמות הבכירות בא לידי ביטוי גם בתופעה של דילוג הפיקוד... ניסיון להביא באופן ישיר את השיקולים האסטרטגיים והמערכתיים אל הסביבה הטקטית".³³

בדומה לו קבע הכתב הצבאי אור הלר כי "הרב"ט האסטרטגי" הוא מונח צבאי שגור שנועד לסמן את הקריטיות של מאורע יחיד וזוטר על אירועים אסטרטגיים. חייל זוטר בדרגת רב־טוראי יכול בהתנהגות שגויה - למשל לפגוע בחפים מפשע או, להבדיל, לעלות על הטרמפ הלא נכון - לגרום לאירוע שישפיע על המדינה כולה.³⁴ סא"ל ארז לברן כתב:

"בעימות מוגבל, בשונה ממלחמה כוללת, הפעולה הזוטרה משפיעה לעיתים הרבה יותר, מעבר לגבולות הגזרה הפיזיים ואף מעבר לגבולות הצבאיים (דבר המכונה 'הרב"ט האסטרטגי'). בשל ההשפעה הרבה אין המערכת הצבאית סובלנית בדרך כלל לשגיאות שהן חלק מכל עשייה".³⁵

התפתחות מערכות הפיקוד והשליטה תורמת לרצון המפקדים לשלוט בכל פעולה ולפעמים היא גם תורמת לאמונתם של המפקדים כי הם

התפיסה המאפשרת לדעת רק לאחר מעשה אם מעשיו של האדם ראויים לגינוי או לא, והשופטת את המעשים לפי תוצאותיהם - או לפי הפרשנות שהאדם נותן לתוצאותיהם, או אפילו לפי השאלה האם הוא מרוצה מהמצב הפוליטי - משקפת את היעדר התכלית של הגישה הרווחת כלפי חיילים וכלפי מעשיהם - גישה הנקראת בטעות "הרב"ט האסטרטגי"

לא היה אחראי למותו של אדורה, ואפשר שהוא לא נהרג. כלומר, אין שום דבר שאיזשהו רב"ט, אסטרטגי או לא, היה יכול לעשות כדי למנוע את התקרית, מפני שהוא לא היה אחראי לה. הנזק שנגרם לישראל אינו מוטל בספק, אבל לא בגלל טעות של הרב"ט בשטח, אלא משום שהצד האחר ידע לנצל את התקשורת לצרכיו וככל הנראה לביים את הסצנה המתאימה. מה תעזור שליטה קפדנית מול עלילה?

גם מקרים נוספים של קטסטרופות שהשפיעו על מדיניות צה"ל לא תמיד היו בשליטתו. התוצאות הנוראיות של הירי המפורסם על עמדת האו"ם בכפר-קנא במהלך מבצע "ענבי זעם" באפריל 1996 - הרג של יותר מ-100 אזרחים - לא נגרמו בשל רב"ט ואפילו לא בשל סג"מ; האחראי לירי היה אלוף-משנה, והשאלה האם ניתן היה למנוע את התקרית נותרה שנויה במחלוקת. הפגזת כפר-קנא נעשתה בהתאם לנהלים ולכללים, אבל מותם של אזרחים שלא במתכוון ודיווחים שנשענו על הגזמות מכוונות במספר ההרוגים ועל זיוף תמונות הובילו ללחץ על ישראל ולהפסקת המבצע.

אפילו תקרית קלאסית כמו מותה ב-2003 של רייצ'ל קורי, פעילה פרו-פלסטינית שנדרסה על ידי דחפור של צה"ל והפכה לסמל,³⁷ לא הייתה נמנעת באמצעות פיקוח מלמעלה: קורי פשוט הייתה בשטח מת. מה שהיה צריך הוא חייל נוסף עם מכשיר קשר, לא מפקד.

עם זאת, קיימת נטייה מוגזמת לראות במעשי הרב"טים (או לפעמים הסא"לים) גורם משנה מציאות. לא כל פעולה של חייל חמום מוח היא אירוע בסדר גודל של הפלישה לנורמנדי. בזמן כתיבת המאמר הזה אנשים אולי זוכרים עדיין את פרשת "דוד הנחלאווי"³⁸ שדרך נשק מול פלסטינים וקילל אותם או את סא"ל שלום אייזנר שהכה מפגינים,³⁹ אך המקרים האלה לא הובילו לשינוי כלשהו במצבה של ישראל. הם מיקדו את תשומת הלב של העיתונות ושל הציבור, עשו מעט רעש ונעלמו. לכל היותר הוכיח מקרה "דוד הנחלאווי" כי חיילי צה"ל חושבים שמפקדיהם הבכירים אינם מבינים את הרב"טים האסטרטגיים ואת מה שעובר עליהם.

כשמשווים את "דוד הנחלאווי", את שלום אייזנר ואפילו את המקרה של מפקד המחלקה בגדוד לביא, שב-2008 יצא למסע הסתערבות פרטיזני ואלים שכלל חטיפת מונית פלסטינית וירי באזרח פלסטיני,⁴⁰ למקרים כמו מוחמד אדורה או כפר-קנא, האמונה בהשפעה העצומה של הרב"ט (או הסא"ל) האסטרטגי מאבדת עוד מתוקפה: דווקא המקרים שהשפיעו יותר על המציאות לא היו המקרים של החייל הפשוט שעושה טעות או פשע, ולפעמים "הרב"ט האסטרטגי" בגרסתו הישראלית אינו אלא המטבע שמתחת לפנס: אם המדיניות אינה מוצלחת, האחראיות לכישלונה היא בעיקר על מי שהתווה את המדיניות ולא על מי שביצע אותה. מי שאמר באינתיפאדה הראשונה "תשברו להם את הידיים והרגליים" אחראי לתוצאות הרבה יותר מכל חייל בודד ששבר ידיים ורגליים.

ולבסוף, וכאן הסעיף מתחבר עם מה שנאמר קודם, כל התקנות בעולם לא יכולות ולא צריכות להתמודד עם טיעונים שאינם קשורים לחוק אלא לערכים ולמוסר. לא לחינם, כאשר נשאלה ב-2010 דנה גולן, המנכ"לית לשעבר של "שוברים שתיקה", על ידי ה"אינדיפנדנט" הבריטי "מה היה המעשה הלא חוקי או הלא מוסרי הקשה ביותר שהשתתפת בו חלק או היית עדה לו במהלך שירותך", היא ענתה:

"סריקת הגוף של נשים אחרות כדי לוודא שהן לא מחביאות נשק.

הגנרל פטון | "הרב"ט האסטרטגי" אינו קריאה להגבלת היוזמה, אלא הליכה בעקבות אמירתו של הגנרל פטון: "לעולם אל תאמר לאנשים אין לעשות דברים. אמור להם מה לעשות - והם יפתיעו אותך בתחכומם"

משמעותית לדמוניזציה של ישראל ולעלייה באנטישמיות במדינות מוסלמיות ובמערב. במקרים מסוימים ההשלכות היו קטלניות. לסיפור של פראנס 2 [על פרשת אדורה] היה תפקיד חשוב בעידוד טרור ואלמות הן בזירה הישראלית-פלסטינית והן בעולם כולו... התמונות האלה סייעו בהנעת ההמונים להשתתפות במערכת טרור ואלמות הידועה בשם האינתיפאדה השנייה. נוסף על כך היה להן תפקיד חשוב במאמצייהן של הרשויות הפלסטיניות לקיים ולטפח את האלימות הזאת".³⁶

כבר ועדת אור לחקר אירועי ספטמבר 2000 עמדה על התפקיד החשוב של התקרית ביצירת ההפגנות ההמוניות בארץ - הפגנות שדוכאו במחיר חייהם של 13 ערבים ישראלים (ויהודי אחד שנהרג מאבן שהושלכה על רכבו). אבל לפי המסקנה של ועדת הבדיקה, צה"ל בכלל

הצטרפתי לחיפוש כתוצאה של היותי נערה סקרנית בת 18 - רציתי להיות חלק מהחברה בבסיס - ולא כי זו הייתה העבודה שלי. ברגע שקיבלתי הוראה להפשיט אישה בחדר נפרד, הייתי מנותקת מהרגשות שלי.⁴¹

האם יש בסיפור הספציפי הזה משהו שבו צה"ל היה לא בסדר? התשובה ברורה: לא. האם נעשה פשע? לא. האם יש משהו שהיה יכול למנוע את חוסר שביעות הרצון של גולן? בוודאי: שינוי מדיניותה של ממשלת ישראל ונסיגה מאיו"ש. לא הרב"ט הוא הכתובת פה. הטיעון כלל אינו מהתחום החוקי, אלא טענה כי שליטת ישראל באיו"ש יוצרת מצב מוסרי בעייתי. פיקוח, משמעת, נהלים, תקנות והגבלת חופש הפעולה הם אפוא חסרי משמעות מול טיעונים כאלה. כולם נחוצים (אם לא מגזימים בהם) כדי למנוע חריגות ופשעים וכדי לשמור על חוק וסדר, אבל ההשפעה העיקרית אינה נובעת מטעויותיהם של מפקדים זוטרים או של חיילים, אלא מהתנגדות למדיניות. במקרה הזה, משפטיזציה אינה הפתרון, מפני שהיא אינה הבעיה.

עם זאת יש לציין שעודף משפטיזציה עלול במקרים מסוימים להיות בעיה. דוגמה לכך היא חקירת מצ"ח בעניין סא"ל נריה ישרון, מפקד גדוד 82. כשנה לאחר מבצע "צוק איתן" החליטה הפרקליטות הצבאית לזמנו לחקירה לא על בסיס מידע חדש, אלא על בסיס הקלטה פומבית מ"צוק איתן" שלא זכתה לתשומת ליבה של הפרקליטות עד אשר בלוגרית פרופלסטינית באתר "אלקטרוניק אינתיפאדה" העירה את ההקלטה מרבעה, וערוץ 10 שידר כתבה בנושא.⁴² החקירה נפתחה בשל הוראתו של ישרון לחייליו לפגוע במרפאה לשעבר, ששימשה יום קודם לכן צלף שהרג אחד ממפקדי הפלוגות בגדוד. אין אפילו צורך להתווכח על הסיבות לפקודה ועל ההצדקות המבצעיות שאפשר לתת לה כדי לדעת שהירי - שלא נטען בשום מקום כי פגע בחפים מפשע - אינו עניין לחקירה פלילית, ושהיא תהיה חסרת תועלת.

הטיעונים להצדקת החקירה, כאילו זו תגן על ישראל מחקירה בבתי דין בין-לאומיים⁴³ אינם עומדים במבחן ההיגיון וההיסטוריה. את ההגבלות על סמכותו של בית הדין הפלילי הבין-לאומי קובע למעשה בית הדין עצמו, והוא יכול להחליט על העמדה לדין גם אם התקיימו הליכים במדינה אחרת, אם הוא מחליט שההליכים לא היו ראויים וכנים.⁴⁴ ואכן ביקורת כלפי ישראל של גורמים כמו "בצלם" כוללת את הטענה כי קיימים "חוסר היכולת וחוסר הרצון של ישראל לקיים חקירות אפקטיביות בכל הנוגע לחשדות להפרות של המשפט ההומניטרי הבין-לאומי", ובמילים אחרות: לבית הדין הפלילי הבין-לאומי סמכות להתערב נגד ישראל גם במקרים שכבר נחקרו והסתיימו, אם לא יהיה מרוצה מתוצאות החקירה.⁴⁵ נוסף על כך, אם מעיינים ברשימת המקרים העומדים על הפרק בבית הדין הבין-לאומי או בוחנים משפטים מפורסמים שהתקיימו בעבר על

פשעי מלחמה מגלים שאף לא מקרה אחד דומה לזה של סא"ל ישרון. קשה להאמין שתובע כלשהו ישמח לעשות צחוק מעצמו ולהעמיד זה לצד זה את רוצחי נירנברג, את טובחי סרברניצה, את פושעי דארפור ואת מי שהרסו בניין ריק אחד ששימש עמדת אויב ובמקרה היה קודם לכן מרפאה.⁴⁶

בקיצור, החקירה נגד ישרון וההצהרה של קצין בכיר כי הירי של ישרון "זה לא דבר שהייתי רוצה לראות בצבא, והוא בטח לא יקבל גיבוי"⁴⁷ הן משפטיזציה מיותרת של הליך משמעותי - משפטיזציה שאינה יכולה להשיג את היעדים מרחיקי הלכת המיוחסים לה של הגנה על ישראל (או לפחות על הרמות הבכירות בה).

כיצד מתמודדים עם הטענות על אי-מוסריותו של צה"ל?

לבעיה הזאת יש לכל היותר פתרון חלקי. קודם כולל, כל זמן שהמצב מסובך, קשה לצפות לפתרון פשוט. גם אם צה"ל ימשיך לעשות מאמצים לשמור על חיי אדם, ואפילו יספוג ביקורת על הסטנדרטים המחמירים מדי שהוא קובע לצבאות אחרים,⁴⁸ וגם אם נניח שיתברר כי מהבחינה המשפטית נהג כראוי בכל מקרה של העמדה לדין ושל אי-העמדה לדין - עדיין הוא יהיה חשוף לביקורת לא משפטית על המוסר ולקביעות כמו אלה של "שוברים שתיקה" שלפיהן "צבא מוסרי לא יכול להיות צבא כובש" וש"שאלת המוסריות של צה"ל היא הסחת דעת", מפני שישראל הופכת "מחצית מהאנשים תחת שליטתה - מיליוני בני אדם - לאסירים, רק מפני שהיא חוששת מהתוצאות של סיום המאסר הזה".⁴⁹

הטיעונים האלה לא יפתרו באמצעות חוקים, תקנות ופתרונות טקטיים לבעיה אסטרטגית. עם זאת, חשוב כמובן לא להתייאש רק מפני שאין פתרון מלא, ודיינו להזכיר שהלגיטימציה החשובה ביותר לפעילות צה"ל היא הלגיטימציה מהחברה הישראלית. לא לחינם טען האסטרטג הידוע אדוארד לוטוואק: "אל תאמרו 'הוא טועה, אני צודק', אלא תעשה רק מה שמאחד ולא מה שמפריד" בדעת הקהל הישראלית.⁵⁰ בעניין הזה נראה שהיזמה הספונטנית של "האמת שלי", קבוצת חיילים המציגה את טענות-הנגד שלהם ל'שוברים שתיקה', היא יעילה יותר מרוב המאמצים המאורגנים - לא בשכנוע מחוץ לישראל, אלא בשכנוע החברה בישראל כי פעולות צה"ל מוצדקות ומצדיקות את המחיר. התמודדות עם טיעונים מוסריים (או פסאודו-מוסריים) אינה משפטית. היסוד המשפטי חשוב כדי לדעת מהו המינימום שצריך לעמוד בו, אולם אסור להיצמד ל"משפטית היינו בסדר" מול טענות שאינן מתחשבות במשפט ואינן מתעניינות בו. עם זאת, גם צריך לדעת מהו החוק ולא פחות מכך: מהו הנוהג המקובל ומה מתרחש בפועל.

בעוד שיש מעט מאוד דברים שהמפקדים בשטח יכולים לעשות מראש כדי למנוע תקלות מכל סוג, יש הרבה מאוד דברים שאפשר לעשות כדי שהחיילים ימנעו תקלות

שחיילים רבים לא מבינים את מה משרתת הפעולה שלהם, ובהיעדר הקשר, אין להם יכולת לשפוט האם בית הרוס הוא ונדליום מיותר, עונש קולקטיבי או צורך מבצעי. ברור כי במלחמה או במבצע אין יכולת שכל חייל יבין בצורה מלאה מה פשר מעשיו, אבל מקום לשיפור (כפי שעלה גם מכמה תחקירים וסיכומים של "צוק איתן") יש גם יש; ויש צורך שכל קצין יידע להעביר לפקודיו ככל האפשר מהי תכלית הפעולה שלהם ומה היא משרתת וגם לעדכן אותם מה מתרחש בגזרתם באופן כללי.

בזמן פעילות בט"ש לא מלחמתית השגרה שוחקת, אבל גם אז חובה להסביר מהי הפעילות - השוחקת, המתישה, המעצבנת שבה הוראות הפתיחה באש עלולות להשתנות בהתאם למצב - ומהו פשר השינויים, ככל שהדבר אפשרי. אולי צדק אותו מפקד אוגדה במלאיה שטען כי התפקיד החשוב ביותר שנשאר לו הוא לדאוג לתה חם לחיילים: כך לפחות הוא ראה אותם ויכול היה להסביר להם מהי מטרת פעולותיהם. כיוון שאין יכולת לפקח על כל חייל, ומשום שאין יכולת לשלוט בכל פעולה במלואה, ומשום שטעויות תמיד היו ויהיו, על המפקד מוטלת החובה לנסות להבהיר לחייליו את המשימה ואת התועלת שבה (או לפחות את ההיגיון המנחה את הפוקד; לא תמיד יחשוב המפקד שהמשימה מועילה) ולוודא שהם מבינים ככל האפשר למה הם עושים את מה שהם עושים. הדבר לא ימנע טעויות, אבל הוא יכול לפחות להבטיח שרוב החיילים יפעלו למען התכלית שמעשיהם אמורים לשרת, ושם הם יעשו טעויות, אלה יהיו טעויות שיפוט ולא טעויות הנובעות מחוסר הבנה של משימתם או מבורות ביחס אליה. בהתאם לכך צה"ל גם צריך לעמוד באמירה הנשמעת לא פעם על נתינת גיבוי לטעויות שאינן רשלנות או פשע, גם אם תוצאותיהן מזיקות - אמירה שהיא חלק הכרחי בפיקוד מוכוון משימה, אולם קל יותר לומר אותה מאשר לבצע אותה, ורבים בצה"ל סוברים כי אינה אלא מס שפתיים.⁵⁵ חייל צריך, ככל האפשר, לדעת לשם מה הוא נשלח למשימה, מה מותר לו ומה אסור לו לעשות, וכי לא יישפט - כפי שכותב קרולאק - ב"בית המשפט של דעת הקהל". את השיפוט הזה יש להשאיר למי ששלח אותו ולמי שקבע את המדיניות. חייל צריך לפעול לפי החוק והכללים. על הבסיס הזה אפשר לבנות את הקומה הנוספת של ערכים מחייבים - ובתנאי שהם יהיו ערכים שאפשר לדעת מראש במידה סבירה מהי המשמעות שלהם לחייל בשטח ולא סיסמאות שנועדו לאפשר לדרג הפוקד או לדרג המדיני כל התייחסות שהיא לאחר מעשה. רווח משני של התנהלות כזאת תהיה שפחות חיילים יסיימו משימה או מבצע בתחושה של חוסר תוחלת ושל חוסר הבנה ויאוצו להתראיין על הנזק שגרמו או על העובדה שהם מאוד לא מרוצים ממדיניות צה"ל. לכל הפחות, אם לא יהיו מרוצים, הם יידעו ממה.

ההערות למאמר הזה מתפרסמות באתר הוצאת מערכות.

אם הסטנדרט המוסרי שהיינו מעוניינים בו גבוה מהנדרש מאחרים, אין כמובן שום היגיון בגינויה של ישראל כאילו היא פושעת במקרה שהיא אינה טובה בהרבה מכל מדינה אחרת שנלחמת או שנלחמה נגד ארגוני טרור. בוודאי שאין היגיון ואין בסיס חוקי להגשת אישומים משפטיים על סמך טענות כמו "הרגשתי ממש רע עם עצמי" - טענות שהן נטולות ידע, פרופורציה והקשר. והנה זה בדיוק מה שניסתה לעשות ועדת האו"ם לעניין "צוק איתן" באמצעות הדו"ח של "שוברים שתיקה" ובאמצעות מקורות אחרים.

סיכום: מיהו האסטרטג האמיתי?

בעוד שיש מעט מאוד דברים שהמפקדים בשטח יכולים לעשות מראש כדי למנוע תקלות מכל סוג, יש הרבה מאוד דברים שאפשר לעשות כדי שהחיילים ימנעו תקלות. ופה, באופן פרדוקסלי, כדאי להשתמש ברב"ט האסטרטגי - לא במושג כפי שהשתרש בישראל (ככל הנראה על סמך כותרת מאמרו של קרולאק ואולי על סמך תקציר מנהלים) אלא במושג כפי שקרולאק עצמו מגדיר אותו. הרב"ט האסטרטגי בהגדרתו המקורית הוא לוחם שמקבל ממפקדיו יותר חופש פעולה, לא פחות, מתוך הנחה שהלחימה המורכבת בתקופתנו מחייבת "לקבל בביטחון החלטות מנומקות ועצמאיות גם בתנאים של לחץ קיצוני - החלטות שסביר להניח שהיו הנושא של חקירה נוקשה הן של המדיה והן של דעת הקהל".⁵¹

כיוון שלהחלטות החיילים יש משמעות - לעיתים אף משמעות רבה - וכיוון שאי-אפשר לפקח על הכול, יש לתת להם כלים לקבלת החלטות. ומהם הכלים האלה? קרולאק מתאר תסריט דמיוני שבו רב"ט בשם הרנדזו צריך לקבל החלטה כיצד לפעול במצב שיש בו פוטנציאל להתלקחות. הוא שוקל את הסיכונים שבפעולה ובאי-פעולה על סמך מה שהוא יודע על המשימה ועל מצב הכוחות האחרים בסביבתו - ומחליט מה לעשות. במילים אחרות, הוא פועל לפי העיקרון הקלאסי של פיקוד מוכוון משימה שמתברר כי הוא מתאים במיוחד לצבאות המערב במצב המעורפל של פעולות שיטור או של לחימה מול גורמים שאינם מדינה.⁵² כדי שהרב"ט יוכל להתמודד בצורה הטובה ביותר (אם כי תקלות תמיד יהיו), עליו לדעת ולהבין כמה שיותר מה הוא עושה ומדוע. למעשה, "הרב"ט האסטרטגי" אינו קריאה להגבלת היוזמה, אלא הליכה בעקבות אמירתו של הגנרל פטון: "לעולם אל תאמר לאנשים איך לעשות דברים. אמור להם מה לעשות - והם יפתיעו אותך בתחכומם".⁵³

לאחר מלחמת לבנון השנייה התברר כי (לכל הפחות בחטיבות החי"ר) חיילים רבים עברו את המלחמה בלי לדעת מה הם עושים ובלי שמפקדיהם ידברו איתם מעבר לפקודות.⁵⁴ דו"ח "שוברים שתיקה" מעיד שהבעיה נמשכת: עדויות בלי הקשר ובלי ידע מעידות על כך

לאחר מלחמת לבנון השנייה התברר כי (לכל הפחות בחטיבות החי"ר)

חיילים רבים עברו את המלחמה בלי לדעת מה הם עושים ובלי

שמפקדיהם ידברו איתם מעבר לפקודות